

Lokalhistorisk skrift for Enebakk
Nr. 1. 2002 Utgitt av Enebakk Historielag

Ign

Ottar Holstad som gardist.

Bildet er tatt i Tøyenhaven april 1940

Enebakkinger forteller

Fra innholdet:

Ottar Holstad: Betragtninger fra
en 1940-gardist

Bjørn Marthinsen: På saga
Enebakk-historie på bånd: Fra opptak med
Sven Aarsrud, Dalefjerdingen

Enebakkinger forteller

Nytt år og nytt nummer av IGN. Denne gangen lar vi eldre - og litt yngre - Enebakkinger fortelle.

Alle som er interessert i å ta vare på historie bør la dem som har levd en stund fortelle om egne opplevelser. Og skrive det ned !

I utgangspunktet er det meste av interesse; hvordan levde de, hvordan var arbeid og dagligliv, hva besto måltidene i, hvordan ble høgtidene feiret, sjukdom og helse, og så videre.

Et Søren Kierkegaard-sitat lyder: "Livet må leves forlengs, men det må forstås baklengs". Slik har det alltid vært: Erfaringer er overlevert fra generasjon til generasjon. I vår tid sier vi at alt går raskere enn før, endringene er store og skjer fort. Derfor kan ikke gårsdagens løsninger brukes til å løse dagens problemer. I og for seg kan det være riktig. Men allikevel er det nok noe å lære av historien - den kan være et viktig bidrag til å forstå også det som skjer i dag.

Historielaget har et spesielt ansvar i så måte. Det er i gang et fortløpende arbeid med å registrere gamle ting. Opplysningene blir nøye notert ned, og gjenstanden blir fotografert. Tingene forteller også en historie. Derfor er Bygdetunet viktig. Også i 2001 arrangerte historielaget spesielle undervisningsopplegg for alle 8.klassene ved begge ungdoms-skolene i bygda. Det er utarbeidet en "kulturminnemeny", en manual over kulturminner og museer i Enebakk, til bruk i skolen. Denne er et hjelpemiddel for lærerne for å knytte undervisningen til lokalmiljø og historie. Såpass mange som 262 elever besøkte Bygdetunet foregående år.

Enebakkinger forteller: I historielagets arkiv finnes det flere lyd-kassetter der lagets folk har sørget for å ta opp det en del mennesker har å fortelle. De fleste av disse menneskene er gått bort. Nå er tida inne til å dele dette stoffet med IGNs lesere.

I tillegg har noen av lagets nåværende medlemmer bidratt med deler av sin historie.

Betraktninger fra en 1940-gardist

Ottar Holstad forteller

Data om forfatteren: Ottar Holstad forteller her om sine opplevelser i krigsdagene våren 1940. Han er født i 1919. Foreldrene var Hermann Johansen (1876 - 1947) fra Askim og Gunda Gulbrandsdatter (1882 - 1958) fra Myra u. Vik i Ytre Enebakk. (les også opplysningene om foreldrene Ottar har samlet på side 11). Ottar er den siste gjenlevende av ti søsken. Bildet av søskenflokken nedenfor er gjengitt i IGN tidligere (nr. 2 - 2001), men tåler å bli gjentatt. Bygdeboka for Enebakk forteller at Holstad, som ligger innenfor Omberg i Ytre Enebakk, ble ryddet ved midten av 1600-tallet. Mellom Oppsal og Omberg går et dalsøkk nordover i skogen. Midt i dalen renner en større bekk i et myrlendt terreng. På begge sider er det et høydelen med dyrkingsjord. Holstad ligger vest for elva. Videre forteller Bygdeboka at Holstad i de eldste kildene av og til er kalt Hovelstad, altså etter mannsnavnet Hovel, som er Enebakk-dialektens form av navnet Håvard. Imidlertid gir forfatteren av Bygdeboka uttrykk for at dette trolig bare var en skrifform, og at navnet Holstad kommer av hol, som betyr en rundaktig høyde (begrepet "holer" er ikke ukjent i Enebakk, selv om de fleste leirholene nå er planert). Betegnelsen passer bra på stedet der Holstad ligger. På 1800-tallet var det to plasser her, Søndre og Nordre Holstad.

Her er 10 Holstad-søsken samlet: Første rekke fra v: Kolbjørn, Hans, Hermine, Sverre, Georg. Bakre rekke fra V: Syver, Johannes, Ottar, Olav og Arne

Og så lar vi Ottar Holstad fortelle:

I 1932 hadde jeg en bror som var gardist (det var det året "Vi kan"-utstillingen var). En annen bror av meg var også gardist, men da i 1928. Han var med i begravelsen til Dronning Maud. Min interesse for garden førte meg dit. Den 1. mars 1940 fikk jeg beskjed om å møte i gardekasernen på Majorstua. I forhold til Husebyleieren var det meget primitivt der. Det var ikke så store krav den gang som nå. Vi ble undersøkt og tildelt nummer. Nr. 13 Knut Underud fra Spydeberg (er død nå), 14 Bjarne Solberg, også fra Spydeberg, 15 Rudolf Karlsen var i garden i mange år, 16 Arne Åslie (død), likeså 17 Martin Martinsen, og til slutt meg; nr. 18 Ottar Holstad fra Enebakk. Nr 20 Erik Malmo har jeg truffet mange ganger etterpå, senest i april 2001.

De jeg har nevnt kom i 1. tropp i 1. Gardekompani. Kompanisjefen vår var Kaptein Arne Hagtvedt. I vår tropp var løytnant Johannesen (Johnsvold) og sersjant Hammer. I 2. tropp var løytnant Engelsrud og sersjant Kronen. I 3. tropp fenrik Bergseth og sersjant Overrein. I 4. Tropp løytnant Aasen og sersjant Bøen. Løytnant Thormod Strand var nestkommanderende.

Dette var jo midt under Finlandskrigen. Da vi hadde fått tildelt ryggsekker m.m. ble det å marsjere mot Østbanen. Underveis var det noen som spurte om vi skulle til Finland. Noen svarte ja, og da viste de medfølelse med oss. Ingen ante at det skulle komme krig i vårt eget land, bare 5 - 6 uker etterpå. Vel nede på Østbanen fikk vi plass i vogner som jeg tror det sto "6 hester eller 40 mann" på.

Turen gikk til Fåberg. Siden marsj til Jørstadmoen, dit vi kom nokså sent på kvelden. Da var det utdeling av sengeklær m.m. Oppreising av hver vår seng. Det var 12 mann på rommet. Vi fikk undervisning i pussing, demontering og sammensetting av "Krag Jørgensen". Det ble en del øvelsesskyting med den fremover. Det var mye sne det året, også på Jørstadmoen. Vi gikk en del på ski og dro ofte pulk. Skiene var ikke av beste sort. De var rene plankene, og stavene var av nøttetre.

Det var ikke så lett å legge seg opp penger med 25 øre dagen. Vi fikk perm i påsken, og var hjemme til annen påskedag (som jeg tror var 31. mars det året).

Vel tilbake på Jørstadmoen var det å fortsette med de vanlige gjøremål. På en morgenoppstilling fikk vi høre at løytnant Strand var utnevnt til kaptein. Øytnant Engelsrud var blitt nestkommanderende. Annen tropp skulle få ny troppssjef når vi kom til Terningmoen, og det var løytnant Tronsen.

Så var det forberedelser for flytting til Terningmoen ved Elverum, hvor vi skulle gjøre oss kjent med mitraljøsen. Vi var et mitraljøsekompani, og hadde gjort oss kjent med våpenet tidligere, men ikke skutt med det fordi skytebanen var for liten. Torsdag, jeg mener å huske det var den 4. april, startet vi som ville gå over fjellet til Elverum. De andre kom med lastebilene, med provianten og teltene. Jeg var lite skivant, men regnet med at når de andre klarte det skulle jeg også. Vi gikk Birkebeinerløypa over Mesnalien. Vi overnattet to ganger, og kom over fjellet til terningmoen lørdag. Det var en strevsom men fin tur. Den 9. April skulle vi skyte med mitraljøsen. I stedet fikk vi høre at vi var i krig. Så var det å montere mitraljøsene i leieren og få utdelt patroner til "Kragen". Antagelig kl. 11.00 blev 27 gardister plukket ut sammen med løytnant Engelsrud, sersjant Overrein, nr. 16 Aaslie og undertegnede, for å bli sendt med buss. Omtrent like mange grønnkledte ble sendt med en annen buss. Vi viste ikke hvor vi skulle.

Vi fikk merkelapper som var stemplet 1. Gardekompani. Vi skulle skrive navnet vårt. Da skjønnte vi det var alvor. Vi hadde følelsen av at vi skulle våke over Hamar og jernbanen. Det var satt ut vakter på veiene i Brumunddal, der vi tok tre tyske offiserer til fange. Tror de skulle forhandle med Kong Haakon som var på Elverum. Vi lå også ved Tangen og var på noen speideroppdrag. I mens bombet tyskerne Elverum, og noen kaserner ble truffet. Sanitetskorporalen mistet den ene armen.

GRÅNØSTEN

I. KOMPANI

J.NR.

Oslo, den 20/9-1940.

Attest for utført verneplikt.

Det attesteres at

soldat nr. 16667/40 Ottar Johansen Holstad

av I.R.1 har tjenestgjort som værdist ved

I. Gardekompani fra 1/3-11/5-1940 og del-

tagt i krigen ved dette kompani fra 9. april

1940.

Amund Haglund
1940

1940
Tjenestgjort ved Garderegimentet
i Oslo i 30 dager

I. GARDEKOMPANI 4/15

Per Arne Eide
1940

Ottar Holstad: Attest for utført verneplikt

Når kongen og Hans følge hadde drøftelser med befalet fulgte løytnant Trondsen ivrig med. Om det var derfor tyskerne bombet Nybergsund når kongen kom dit, vet jeg ikke. Trondsen forsvant i alle fall fra kompaniet. Gardistene som var igjen på Elverum var i kamp på Midtskogen. Der ble en ung finne som var i første tropp såret av et streifskudd i brystet. Deretter ble det kamp ved Strandlykkja mellom Espa og Morskogen 15. - 17. April. Vi kom dit da de siste skuddene ble avfyrt og det ble tatt en del fanger. Vi som ikke hadde vært i kamp skulle ta oss av fangene. Jeg skulle passe på en som var såret i armen. Han satt i en kubil, og tre lå på gulvet. Det var elendige veier med store hull, med andre ord dårlige veier for syketransport. Etter å ha kommet til Røde Kors skulle jeg prøve å finne igjen kompaniet, og kom fram dit de var samlet. Løytnant Johannesen sto på trappa utenfor huset, smilte lurt og sa; "... du har fått skjegg du også Holstad...". Selv hadde han også fått lange skjeggstubber. Det smakte godt med sviskegrøt den kvelden, og det var en god følelse å være tilbake i kompaniet igjen.

Så dro vi nordover mot Brøttum. Gården Hagevik lå på høyre side av veien, og der slo vi leir. Det var en Hagevik-gård på venstre side også. Konene var søstre.

Dagen etter talte kaptein Hagtvedt til oss om General Ruges plan: den var å holde tyskerne tilbake til hjelpen kom fra England. Han talte varmt om generalen og hadde også rosende ord til oss soldatene.

Så var det å dra mot Ring for å ta stilling på Lundehøgda. Underveis så vi mange bombely. Vi fikk ikke lov til å skyte på dem, enda de lå lavt over Mjøsa. Da vi gikk forbi en gård kunne ikke 47 holde seg. Han smøg seg ned til låven og sendte et par skudd mot et fly. Siden kikket han fram for å se hvordan det hadde gått. Så det var situasjoner som skapte munterhet, selv i en alvorlig tid.

Det var ganske bratt opp til Lundehøgda. Det første vi gjorde var å bygge barhytter med en snøkant foran. Jeg regner med at det ble bygget barhytter ved hver mitraljøs. Mitraljøsen ble montert ute på pynten og ble stilt inn mot sperringene ved Ring. Tyskerne kom en natt med et veldig snøvær. Vi betjente mitraljøsene etter tur, og skjøt da en serie med spredning. Tror vi lå øverst, noe som var en fordel i følge løytnant

Johannesen. Granater og kuler gikk over oss. Da det ble lyst oppdaget vi en tanks ved Ring stasjon. Det ble gitt beskjed til noen som betjente en bombekaster bak oss. Etter det andre eller tredje skuddet ble det en fulltreffer. Nr 20 Erik Malmo som fulgte med oppførte den rene krigsdansen.

Det var ikke overflod av mat, men noe var vi og hentet. Tross alt var humøret godt og moralen god. Det var vel den andre morgenen at løytnanten fortalte at en av guttene hadde vekket han og sagt; " du kan ikke ligge her, du må komme inn i barhytta". Han hadde ikke orket å komme lengre enn innenfor snømuren.

Den tredje dagen ble det en dramatisk endring: Ordonansen skulle gå til venstre flanke med en beskjed, men kommer hesblesende tilbake og sier at tyskerne kommer. Da var det bar å ta med seg sluttstykket til mitraljøsen og foreta en retrett. Det var det tyngste vi hadde vært med på. Johannesen ble ikke riktig klar over at det var tyskerne som kom. Da måtte jo venstre flanke ha sviktet oss? Vi gikk nordover og ble dekket av andre soldater. Tyske fly sirkla over oss og skjøt, så vi måtte søke dekning bak treleggene. Flyene slapp brannbomber og antente noen hus. Det ble drept mange sivile i området viste det seg etterpå. Om det var folk i husene eller andre vet vi ikke. Alt virket uvirkelig. Løytnant Johannesen mente vi trengte avløsning når en mann som Løver sovnet ved mitraljøsen. Der veien gjorde en u-sving var det laget en veisperring. Noen biler fikk beskjed om å kjøre fram, flere grønnkledde stormet til for å bli med, tydelig grepet av frykt (de var uten befall).

Vi gardister tok det som en militærtjeneste. Vi hadde et åpent forhold til befalet vårt. Mens vi ventet på nærmere ordre kom det tre engelskmenn til oss. Deretter kjørte vi nordover Brøttumåsen på en lastebil. Løytnant Johannesen sier da: "Vi har aldri vært i større fare enn her", for tyskerne kunne bare gå rett over og falt oss i ryggen. Vi stoppet der veien begynte å helle nedover mot krysset nord for Brøttum. Det satt to mann på lastebilen med mitraljøse. Jeg sto foran bilen ved portstolpene til et hus. Befalet var av sted og ringte for nærmere beskjed. Vi var vel fanget i vår egen felle, tror det var tyskere på Lillehammer. Det ble ropt "hvem der", og så smalt det. Kulene vintet over hodene våre. En var såret i hånden og

Oberst Arne Hagtvedt, St. Olavsge. 22, Stavanger, 20. 11. 1945.

Til

Gardistene av 1. Gardekompani.

Etter 5 lange og tunge år lever vi igjen i fred i et fritt Norge, styrt av vår kjære konge.

Jeg minnes med glede vårt samvær på Jørstadmoen og skimarsjen og er stolt over den gode holdningen dere viste under kampene i 1940, verdig en Gardeavdeling. Takk for samholdet og kammeratskapet i de dager og takk for alle de brev og tanker dere har sendt meg i okkupasjonstiden. Til dere som var i Gardén høsten 1945 en særskilt takk for det vakre skrin til erindring om 9. april gardistene. Det var kjærende, og det vil være et kjært minne for alle tider.

Kompaniets rapport om krigsdeltagelsen er sendt til overkommandoen og det får være vår lønn at vi blir nevnt i den norske krigshistorie som skrives, men som neppe kommer på flere år.

Vi kan jo ikke sammenlikne vår kamp med de store slag nede på kontinentet, men vi gjorde hva vi kunne.

Som dere vet falt Erik Løken ved Ring, men siden er flere gått bort. Løytnant Engelsrud, løytnant Svenning, serjant Hammer, Rolf Eichinger, Jan Egil Løfsgård og Gunnar Tjølløe, og Olav Folkvord.

Vi vil minnes dem alle i kjærlighet.

Tilslutt vil jeg gjøre dere oppmerksom på at dere må innsende attestskjema til deres eget regiment, helst inn en 1. april d.å. for å få deltagermedalje og diplom. Skjema får dere på forsyningsnemnda.

Så ønsker jeg dere alt godt i framtiden, at dere må være friske og bli lykkelige hver i sitt kall.

Vennlig hilsen fra

Arne Hagtvedt

spurte om hjelp, flere ble ved han. Da var det bare å komme seg ut av skuddlinjen. Heldigvis for oss var det nedoverbakke, det var vel derfor vi ikke ble truffet. Ventet hvert øyeblikk på at kuler skulle komme gjennom ryggsekken. Kulene vinte nokså nær, og det var ganske lyst rundt oss. Hver tredje kule var lysammunisjon. To stykker løp foran meg, beina føltes som bly. Det var et taust rop til Gud for meg og dem hjemme som jeg ikke skulle få se noe mer. Jeg ropte, la oss komme oss over i skogen. Det var et høyt gjerde der, men vi kom oss over og fortsatte i samme retning ett stykke fra veien, mens granbaret drysset over oss. Vi skimtet et jorde og en større gård et stykke framfor oss. I det samme kommer tyskerne skrikende opp på veien. Vi kastet oss ned bak en liten fjellrabbe, med sne til knærne.

Der lå vi til det begynte å lysne av dag. Tyskerne la seg til på gården, og det hørtes ut som slaktning etter kurautet å dømme. Det var 13 Underud og en grønnkledd som var sammen med meg. Den grønnkledde var fra stedet der. Han krøp foran oss så vi kom lengre vekk fra gården. Vi kom fram til prestegården på Brøttum som lå helt oppe i skogkanten. Der var det kommet en sju - åtte soldater før oss, som sønnen til presten Hauge (han var selv prest) dreiv å kledde i sivilt tøy. Hans bror, som var lege, hadde falt den natten. En kone på den gården tyskerne var på ble skutt da hun skulle hjem. Etter at uniformer, rifler, ammunisjon og ryggsekker var båret ned og gjemt, kunne Hauge junior slappe av. Men han kunne ikke ha alle disse mennene på prestegården. Det var jo ikke så langt ned til Trondheimsveien, der det var stor trafikk av tyskere. Derfor foreslo han at to og to skulle gå til gårdene som var forlatt og eierne dratt til fjells. Vi skulle melke og gi dyrene mat. Fire av oss gikk langs skogkanten og kom fram til Hagevik som vi var på før vi kom til Lundehøgda. Gardist Melby og jeg skulle slå oss til der mens 13 Underud og den andre skulle prøve en annen gård. Vi tok oss inn i et vindu i andre etasje og la oss til å sove. Om morgenen ga vi dyrene mat og melket før eierne kom. De var glade for hjelpen i våronna. Men svogeren på den andre gården hadde de funnet skutt i aleén dagen før med en gardistjakke ved siden av seg.

Etterord:

Dattersønnen til min eldste bror, Trond Munz, som har tjenestegjort 16 år i garden, ønsket jeg skulle fortelle denne historien om dagene i garden våren 1940. Jeg vil si som kaptein Hagtvedt: "Det var lite vi gjorde i forhold til det som skjeddelse ellers i Europa, men vi gjorde så godt vi kunne."

Vår sersjant Hammer døde i Frankrike som løytnant, skutt av en tysk offiser han skulle avvæpne. Han hadde skrevet en dagbok om krigsårene i april, som hans brors sønnesønn har utgitt i bokform (han var selv gardist). Jeg har ikke snakket så mye om det jeg har skrevet her i de mer enn 60 år som har gått etter det hendte. Når jeg nå har fortalt dette, er jeg blitt satt tilbake i tid. Latt meg føre og engasjere, kanskje litt vel mye.

Våren 1940 er kommet tilbake med de følelser det fører med seg. I 1943 ble jeg en kristen, og er takknemlig for de år som er gått meg.

Vi trodde den andre verdenskrig skulle bli kortvarig, men det gikk hele fem år med rasjonering og blendingsgardiner. Selv bodde jeg slik at vi så lite til tyskerne. Vi hadde gjemt unna en radio, så vi fulgte med på sendingene fra London. Det ble foretatt en del sabotasjehandlingar av nordmenn, også noen tankeløse som tyskerne hevnet ved å arrestere og henrette mange uskyldige. Det lå mange nordmenn på skogen og ventet på freden, særlig mot slutten av krigen. 8. Mai var en stor dag, da vi kunne ta frem radioen igjen. Da var det ikke bare "gutta på skauen" som kom frem, men vi hadde noe vi kalte "8.mai gjengen". De herjet på bygdene og arresterte til dels fredelige nazister. Det er ikke alltid like lett å skille klinten fra hveten. Justisminister Gundersen måtte slippe ut igjen over halvparten på grunn av plassmangel.

Bildet er tatt i 1945. Ottar Holstad søkte seg til 30 dagers gartetjeneste. Han søkte misjonstjeneste i Kina, men Kina ble stengt. Men i 1987 fikk Ottar oppleve misjonen, da i Afrika, der han var med og bygde kirke

Litt slektshistorie om Holstad-familien

Vi startet med å fortelle litt om familien og Holstad-plassen. Her følger en del slektsdata (og små anekdoter) Ottar Holstad har samlet om sine foreldre Hermann Johansen og Gunda Guldbrandsdatter. Ottar er den siste av Hermann og Gundas 10 barn. Opplysningene nedenfor er kanskje først og fremst av interesse for etterkommerne, men forteller også et stykke lokalhistorie som er verdt å ta vare på. Det tegner også et bilde, ikke "mer" enn 100 år tilbake i tid, men svært forskjellig fra dagens hverdag.

Herman ble født på Nybråten i Askim den 5. juni i 1876. Faren var Johan Petter Hansen, født på Slengebraaten i Askim i 1838. Han var sønn av Hans Iversen som kjøpte Slengebraaten i 1929. Moren var Kristine Olsdatter, født på Garsegg. De var begge fra Eidsberg. Hennes far Ole Mathiassen fra Løchen i Trøgstad, kjøpte Vestre Garsegg i 1808. Der ble Kristine født 4.april 1811. Hans Iversen og Kristine solgte Slengebraate i 1861 og kjøpte N. Guru i Askim, der han døde i 1871 67 år gammel. Johan P. Hansen ble gift i 1865 med Caroline Christiansdatter, født i Fjellbaca (Kvilla) i Bohus län. De giftet seg i Fredrikshall (Halden). Han var ulik sin far, for han flyttet mye. De var på minst tre plasser i Askim før de flyttet til Åkeberg i Spydeberg, der de var i 1889 da sønnen Ole ble konfirmert. Da Hermann ble konfirmert i 1891 bodde de i Hemnestangen. Johan Petter døde på Skaug i 1911. Caroline døde på Mørk i 1920, 87 år gammel.

Hermann gikk i tømmerlære hos Thorvald Nilsen på Jahren. Tidlig på 1900-tallet bygde de Vestby Mølle i Enebakk. Hermann bygde låven i Myren (under Wiik) i 1903. I 1904 ble han gift med Gunda Mathilde (født 10. desember 1882). De flyttet til Spydeberg, og var på Leinane under Eikeland da Hans (født 1904) og Georg (født 1906) var små. De var på Bergenhus når Kolbjørn (født 1908) og Johannes ble født i 1911.

Smalloppe

Mor fortalte da hun var hjemme i Myren, hentet de Smalloppe (hun var fra Smalopp i Tomter) til en syk ku. Hennes bestefar Chr. Guldbrandsen kjørte henne hjem igjen. Da de kjørte forbi en forhøyning ved siden av veien sier hun: "Oppå der vil det ligge en svart hund når du kjører hjem igjen. Du skal late som ingen ting, bare kjøre rett forbi." Da oldefar kjørte tilbake lå en svart hund der hun sa. Da mor var nygift hadde hun mistet

giftingen sin. Hun dro til Smalloppe og spurte henne til råds. "Du har en haug med subbus etter kua utenfor fjøset. Ta et fange og rist det på fjellet, så vil ringen trille nedover", sa hun. Med en gang mor ristet, trillet ringen ut. Det er mange historier om Smalloppe, men dette vet jeg er sant.

*Flyfoto av Holstad, som ligger noen kilometer nord for Omberg
I Ytre Enebakk*

I 1905 bygget Thorvald Nilsen låven (og fjøset) på Ekeberg. Det måtte være i god tid før 7. juni, for Nilsen ble utkalt til nøytralitetsvakt mot Sverige. Han satte da far til å lede byggingen. I 1911 bygde far fjøset på Omberg i Ytre Enebakk for enkefru Mathisen. Brødrene til tømmermester Einar Syversen, Martin og Sigvart, hadde vært i lære hos far fra 1908. Da var de faddere for min bror Kolbjørn. Sigvart var i alle fall med på Omberg. Vi jobbet på samme bygg i 1950-årene. Han fortalte da at de hadde losjert i Nyland. Fru Mathisen skulle selge tre plasser under Omberg, syd for Eikeberg og vest for Opsahl-Slora. Hun ville helst selge til far. Han kjøpte da Frydenberg, Søndre Holstad og Nordre Holstad for kr. 5 000.-. De flyttet til Holstad i 1912. Den gamle låven på Holstad var felles med løe og fjøs i hver ende. Far bygget låve og fjøs i 1916. Da brukte han noe av tømmeret fra husene i Frydenberg.

Gunda var av en sterk slekt og svær til å arbeide. Hun kjørte bl.a. stein på en tresladd fra jordene til fundament for fjøset. Når mannen og de eldste sønnene drev med husbygging, hadde hun ansvaret for det som skulle gjøres på gården, sammen med de yngste sønnene. Hun var med sin far og kjørte plank etter byveien Hester hadde hun håndlag med, hun skodde også hestene i mange år. Gunda gikk heller ikke av veien for å bære en jutesekk full av vete (130 kilo) fra låven og ned i underlåven. Som ung jente arbeidet hun i fjøset på Wiik. Carl Kvernstuen fortalte en gang at det var det sterkeste kvinnfolket han hadde sett. Hun bar en førkurv full av turnips foran seg med rette armer. Det er mye som kan sies om mor. Hun var stor og tung men svært lettvent. Det kom særlig til syne når vi tok opp poteter. Vi hadde som regel to renner hver. Mor gikk på knærne med en strisekk etter seg. Rett som det var måtte hun hjelpe både de på høyre side og den på venstre side, som ikke klarte å følge med hennes tempo.

Til slutt vil jeg nevne hennes søskenbarn Helga Holtop, som var gift med Kristian Lennestad. Hun handlet på Elverum. De hadde pakkhuset mellom veien og elva. Derfra bar Helga 100 kilos melsekker den bratte bakken opp til butikken.

Aspeli 01.01.2002
Ottar Holstad

Kommentarer til IGN nr.4 2001:

Redaktøren har fått en del kommentarer til siste utgave av IGN (nr 4-2001). Dette er både spørsmål, forslag på tillegg, og påpeking av feil. Det setter vi pris på. Det er et bevis på at bladet leses nøye, og at IGN har en leserkrets som følger med.

Først en oppretting: På side 16 er det feil navn på personen bak "Eksempler på bearlag i Enebakk rundt 1900". Riktig forfatter er **Randi Hobøl**. Å bomme på navn er egentlig utilgivelig, og den må redaktøren ta på sin kappe

Så forsøk på svar på to spørsmål: Til artikkelen "Jul i Christiania for 100 år siden" har vi fått spørsmål om betydningen av ordet "Nød" (eksempel er setningen "Naar nødene så var slaktede..."). Dette er nok et annet ord for kyr/storfe. På svensk heter storfekkjøtt "nötkjöt", og en norsk variant av ordet er "naut". Så har vi fått spørsmål om hvor bildet nederst på side 23 er tatt. (nr 1 på neste side). Det ligger det ingen opplysninger om i Historielagets bildearkiv. Den eneste opplysningen som er registrert er at bildet er levert av Helene Aarsrud, Gjevik i Dalefjerdings. Vi har ikke klart å få tak i noen som kan fortelle hvor bildet er tatt. Kan noen hjelpe er det fint.

Til slutt to tillegg: Dette gjelder også bilder. På bildet fra Huserud-raset på side 26 (nr. 2 på neste side), mener mange at personen er daværende lensmann Thor Strand. Dette er heller ikke opplyst i bildearkivet, men virker sannsynlig. Videre er damen som baker flatbrød og lefser å side 12 (nr 3 på neste side) Kirsten Hobøl. Begge disse opplysningene er nå ført inn i arkivet.

1

2

3

PÅ SAGA

Av Bjørn Marthinsen

IGN nr. 3 i 2000 hadde som tema "Fra skogbrukets historie". Her skrev Bjørn Marthinsen noen betraktninger fra sitt yrkesliv i skogen. På oppfordring fra mange, blant andre redaktøren, forsetter han fortellingen her. Denne gangen fra saga. Åsmund Jahr og Arne Sollie har bistått med opplysninger.

I 50-åra var det ennå gode tider for bygdesagene. Litt av effekten fra den kraftige oppsvingen på slutten av krigsåra og etter krigens slutt, med gjenreising og stort behov for trelast, hang enda igjen. Under krigen og okkupasjonstiden var behovet for trelast stort. Tyskerne bygde en mengde brakker, provisoriske flyplasser og veier, det gikk mye planker og bord.

En fire - fem større sager var i gang hver vinter. Det var sagbruk som stort sett kjøpte tømmer til sitt behov. Tømmeret ble kjøpt enten ved "rotkjøp", der blinking og verdiberegning foregikk når trærne sto på rot, sagbrukene ordnet som regel selv med framdrift (hogst og framkjøring) av slike partier. Eller tømmeret kunne kjøpes som vanlig målingstømmer, framkjørt og tillagt ved veg. For enkelte småpartier kunne det forgå så enkelt at sagtømmeret ble målt og klavet på velta. Det som ikke var skurbart, kunne beregnes etter ved- eller slippris.

De mest avanserte sagene hadde høvleri i tillegg til saga. Det forgikk da en videreførdling til høvellast av det som var mest egnet.

I tillegg fantes det en rekke mindre sager i sving, de skar for det meste tømmer fra egen skog. Alt i alt, det aller meste av sagtømmeret som ble hogd og levert, så foregikk den første del av førdlingen på bygdesagene. Toppen av treet (slipen) var uegnet til skur og ble levert til industri. Skurmengden kunne variere mye, fra under 100 kbm. Til 3000 - 4000 kbm. på de største sagbrukene. Sagbruksvirksomheten var typisk sesongarbeide, svært sjelden kom det i gang før jul, helst noen dager etter

nyttår. Men så kunne det gå jamt til påske, og ofte enda lengre, mye var avhengig av vær og føreforhold. Såpass tidlig som i 50-åra var enda mange beskjeftiget med jordbruk og husdyrhold, også en del byggevirksomhet. På det strengeste av vinteren stilnet naturlig nok dette en del, og det var alltid noe ledig kapasitet. Det passet glimrende med en jobb i skogen eller på saga. I det hele tatt var det en veltilpasset ordning som var godt innarbeidet den gangen. Skog og sagbruksvirksomheten ga mange arbeidsplasser utover på bygdene, selv om det var sterkt sesongbetont.

Vinteren før skogskolen ble det jobb på saga, praksis var tellende og alltid god å ha med. Barbølsaga var en av de store sagbrukene med en anslagsvis skurmengde på ca 4000 kbm. Bruket hadde også høvleri samt en ferdighusproduksjon. Det er vanskelig å angi tall for alle som var tilknyttet sagbruket, men det var mange. Det var jo en foredlingsprosess som forgikk helt fra stubben til det ferdige hus. Framfor alt forgikk arbeidet i nærmiljøet uten lange og stressende reiser.

Det var sirkelsagene som dominerte den gangen. De store sagene hadde to parallelle saglinjer som vi kalte "Kanta" og "Kløyva". Fra først av var vannhjulet drivkraften for sagene, etter hvert kom dampkjelen (dampsag), forskjellige former for forbrenningsmotorer, og i nyere tid elmotorene.

Når tømmeret kom inn på sagtomba ble det lesset av på "Velta". Velta var en solid benk tømret opp av tømmer med en liten helling mot saghuset slik at stokkene lett kunne rulles inn på sagbenken. Stokken kom først inn til kantesaga. Sagbrettet som stokken lå på gikk på ruller, stokken kunne da enten sveives fram mot sagbladet ved hjelp av håndkraft. Eller litt mer modernisert, ved hjelp av "selvtrekket", kjøres fram og tilbake. Selvtrekket hadde removerføringer fra motoren.

"Sagmesteren" på Kanta hadde en krevende jobb. Han måtte på noen korte øyeblikk bestemme seg for hva slags materialer det kunne bli av stokken. Sagmesteren hadde sin selvfølgelige plass framme ved bladet, han fulgte stokken etter hvert som den gikk gjennom bladet og tilbake igjen. Til hjelp hadde han en "bakgutt", det var mannen som betjente

Barbølsaga fra den tida Bjørn Marthinsen skriver om - rundt 1950.

bakenden på stokken som regel var det også toppenden. Han gjorde fast stokken til brettet ved hjelp av en jernkrok etter at den var lagt godt til rette. Det første som ble skjært av stokken var "bakhon" og etter at tre bakhonner var skjært av var bredden av materialene allerede bestemt, den ble så skjøvet over til kløyva for videre bearbeiding. På kløyva var det også sagmester og bakgutt. Her foregikk den videre oppsplitting av stokken, det meste plank, men etter hvert som en kom utover mot barksida ble det gjerne ett bord eller to, og til slutt vrakbord med mer eller mindre bark på. Kløyva var alltid utstyrt med "stillmaskin", det vil si et stillbart apparat der en kunne bestemme tykkelsen på materialene. Fjærbelastede ruller på barksida av stokken klemte stadig mot stillmaskinen slik at skura skulle bli så nøyaktig som mulig, noe som var avgjørende den dagen plankemålerne kom. En del av jobben til sagmester og bakgutt bestod i å fordele det ferdige produktet til rett plass. Bakhon og ved ned i troa som gikk ut til vedkapperen, og materialene på rullene ut på "bokken". Sagmestrene var helt sentrale personer på saga, og det var også de som bestemte tempoet. De hadde "filing" av sagbladet, "vigging" og "oppsetting", dette var arbeider som måtte gjøres i

spisepausen. Som kompensasjon hadde sagmestrene et passende tillegg i akkorden. Vi var alle interessert i at det ikke ble unødig stopp på saga. Akkorden var satt pr. tylft, og det hendte vi kom opp i omkring 20 tylfter om dagen (ca 250 stk.), alt etter grovleiken på tømmeret.

De ferdig skjærte materialene havnet ute på "bokken", det var en solid innretning i skulderhøyde, her overtok plankesjauerne. På Barbølsaga var det tre plankesjauere, og det var nok de som hadde den fysiske tyngste jobben. Sjaueren var utstyrt med bærepute, en lærpute tilpasset skulderformen. Videre var den til å spenne fast og flat oppå der planken kulle ligge.

Plankesjauerne hadde en forholdsvis grei jobb tidlig i skursesongen når stablene var lave. Men etter hvert som stablene vokste utover vinteren og våren kunne det bli en svært krevende jobb. Det ble mange stabler, og et godt fundament var viktig, en stabel utgjorde en voldsom tyngde. I takt med at stabelen vokste ble det lagt ut plankeender slik at de dannet en trapp på utsiden av stabelen. Trappene var greie nok å gå i, men det nyttet ikke med ustøhet, da kunne det gå galt.

Tempoet på saga var godt tilpasset de enkelte operasjonene i kjeden, men noen ganger gikk det for fort inne på saga slik at materialhaugen hopet seg opp på bokken. Når haugen ble for stor måtte saga stoppes og alle tok en tørn med bæring.

I tillegg til mannskapet som er nevnt var en mann engasjert med å trille fram tømmeret på velta. Han kunne også klave og måle skurstokkene. Så var det vedkapperen, han kappet bakhon og ved til 60 cm ved, og endelig vedkjøreren som kjørte unna veden med hest og stablet opp på vedplassen. Et biprodukt var sagflisa, men den var allikevel en etterspurt vare. I den tidsepoken var det husdyr på omtrent hvert gardsbruk i bygda. Mange kom for å hente flis til strøing i husdyrrom, eller flisa kunne brukes til å bevare is utover sommeren. Isblokkene ble skjært med en spesiell sag (issaga) om vinteren på vann og tjern og kjørt hjem. Isen ble så stablet i ishus, eller også en bunge av treverk uten tak. Det hele skulle så dekkes med et tykt lag av sagflis, der holdt isen seg til det kom ny kulde igjen. Isen bruktes mest til kjøling av melk, men også matvarer.

Sagflis ble brukt til å ta vare på is om sommeren. Dette er fra isskjæring og kjøring fra Mjær under krigen (1942). Bildet er levert Historielaget av Jacob Ungersness.

For å få med det hele bildet av arbeidskjeden på saga må også inntransporten av tømmeret være med. Det gikk to biler daglig med to mann på hver bil. Bilene var vanlige lastebiler påmontert sidestaker og tømmeret ble rullet med håndmakt inn på planet. For at dette skulle fungere måtte tømmeret ligge høyere enn veibanen der en lesset, slik at det ikke var for mye motbakke. Det ble lagt ut trestammer fra tømmerlunna inn på lasteplanet og med en mann i hver ende ble tømmeret rullet på. Når en brukte håndkraft til lessing kunne ikke lassene

bli så store, kanskje sju - åtte kbm., men det var krevende nok, mange store stokker og tunge tak.

Vi begynte kl. 1/2 8 om morgenen, og sluttet kl. 17.00 ettermiddag, med to spisepauser hver på 1/2 time. Det var godt å komme inn i oppvarmet brakke der det luktet kvæe og tobakksrøyk. Spisepausene var også sosialt samvær, der ble det servert mang en god historie. Særlig Eugen plankebærer var en kløpper med sine historier og saftige replikker Matlysten var upåklagelig og matpakkene store. Egg og flesk var pålegget fram for noe annet. Stekt snudd egg med fleskeskive gikk stadig igjen. Kaloriinntaket var høyt men energiforbruket var nok godt tilpasset og minst like stort. Kaffeflaska må også nevnes. Termosen var kommet, men dette var skjøre ting, den gikk lett i stykker. Da var kaffeflaska mer robust, og var i bruk hos de fleste. Det var en vanlig flaske pakket godt inn i flere lag aviser og en ullstrømpe tredd utenpå til slutt. Her holdt kaffeblendingen seg passe lunken hele dagen.

Etter påske og utover våren ebbet tømmerdriftene ut og sagbrukene stilnet også etter hvert. Når plankene hadde ligget tre- fire måneder i stabler var de tørket og kunne selges til høvlerier og treforedling. En del gikk til direkte salg i bygda. Når plankene skulle omsettes kom plankemålerne, stablene ble da tatt ned og materialene klosslegges etter måling . Plankemålerne hadde reglement å forholde seg til. Litt usikkert, men trolig var det fem sortimenter. Klasse 1, som var gjevvest, var "skarpkant". Hele planken holdt da målet både i bredden og tykkelsen, klasse 2 var litt dårligere, her var det tillatt med litt "vannkant" som det het, noe av hjørnet på planken var da borte. Klasse 3 het "1/2 kant" og "1/2 bak", i dette sortimentet var det tillatt at halve kanten på tykkelsen var borte samt halve snittet på baksiden av planken. Klasse 4 nærmet seg vrak (billigplank), og klasse 5 var vrak. Målerne bedømte eventuell råte, tennar, krok og unøyaktig skur. Skurutbyttet av tømmeret var mye større den gangen, i og med at det bruktes så pass mye vannkant. Vrakbord var også et sortiment, det var som regel ukantede bord med mye bark. Til sammenligning skjæres det i dag bare skarpkant, og før materialene kommer på markedet er de både justert og helhøvlet.

Også på Burstadområdet i Dalefjordingen var det sagbruk (fra et postkort)

Omkring 1960 og årene framover forgikk det en betydelig omlegging og rasjonalisering i sagbruksvirksomheten. For vårt distrikt hadde Skogeierbruket i Spydeberg en større utbygging og modernisering. Noe senere kom Borg, et gigantisk sagbruk også i Spydeberg. Borg var en samvirkebedrift hvor skogeierne og Skogeierforeningen var eiere. Det var naturlig at tømmeret etter hvert ble dirigert dit. Det nye sagbruket hadde så stor kapasitet at det med letthet kunne ta unna allt sagtømmeret fra distriktene omkring. Modernisering og omlegging førte til at bygdesagene forsvant etter hvert. I dag er det ytterst få som skjærer tømmeret i bygda, men litt er det nok igjen.

ENEBAKKHITORIE PÅ BÅND

Innledningsvis fortalte vi om lydbåndene i Historielagets arkiv. Bl.a. Ole Weier og Håkon Heiaas har sørget for opptak av samtaler med mennesker som har levd både på 1800 og 1900-tallet. De fleste er lengst borte. Men deler av kunnskapene om en annen tid er altså tatt vare på, takket være forutseende medlemmer av Historielaget. I alt sju lydbånd finnes. Vi starter ytterst i Dalefjerdingsgen, med å gjengi innholdet fra Sven Aarsruds samtale med Håkon Heiaas, bistått av Kr. Strømshaug. Materialet er godkjent offentliggjort av etterkommerne.

På de andre kassetene hører vi Hilda Sand, Knut Hvitstein og Einar Bøhler fra Dalefjerdingsgen, og Anna Varslestad og Lina Eliassen fra Kirkebygda. Vi presenterer dem i tur og orden i IGN.

Kan huske munnladning

Sven kunne huske at det ble brukt gammeldags munnladning på jakta, sjøl om han i sin tid brukte vanlig hagle. Sjølve ladeprosessen forklarer han slik: Først hadde de i krutt i løpe, så det han kaller "en dått" (som han forklarer kunne være av strye). Deretter hagl og så en ny "dått". Dette måtte stappes, og ladetein var på børsa. Etter skuddet var det å lade på nytt. Da hadde de krutt i et "krutthønn" og hagl i en "haglpåsa". Rugda vi henviser til i overskriften ble skutt tidlig på våren, forklarer Sven, og så altså solgt for kr. 4.50 i Oslo (kanskje til Karl A. Jensen Fisk & Vildt i Torggata ?).

Også rugde ble skutt "på trekket". Sven slår fast at nå er det lite "fauel" (fugl - storfugl). Men mener det med fordel kunne vært lov å skyte tidligere - kanskje fra 15. - 20. mai, og altså "på spillet" i parringstida. Da kunne de gamle hanene som snart ikke var fruktbare mer skytes, slik at unghanene kunne slippe til, og det ville bli mer kyllinger. Sven vet at Jeger- og Fiskerforeningen ikke er enig, men mener dette er riktig ut fra egen erfaring. Han forteller at de gikk ut ved tolv - halv ett-tida om natta, og slo seg til ro nær ved "spillet" for eksempel i ei barhytte som var bygget for anledningen. Og spell var det like oppe i åsen ved Årsrud, eller på store "leiker" som for eksempel "Fjellsleiken".

"Faueln" kunne også tas i snare. En stakk med en stein på ble stilt opp. Fuglen ble lokket med rognebær. Når den snappet i bæret, falt stokken og steinen ned og drepte fuglen. Også hare var det mer av før i tida. Sven forteller at harene kunne ha flere ongekull - kanskje tre - i året. Også grevlingen kunne spises, men kjøttet måtte vannes ut for å bli godt.

Og gjedda ble tatt med saks

"Under krigen levde vi nesten bare på fisk", sier Sven. Det var kort vei til Øyeren, og ikke så langt til Lyseren heller. I Lyseren hadde Årsrud-garden båt. I Øyeren var det mye fisk og mange fiskeslag: Gjedde, åbbor, murt, brasme, lake, for å nevne noen. Gjedda kunne bli stor. Ofte ble den tatt med gjeddesaks, og det var få dager en ikke fikk fisk. Som åte på saksa ble det brukt stykker av åbbor. Gjedda ble rensket i fjøset.

Her skyter Jenny inn at å rense fisken ikke akkurat var ønskejobben. Men det måtte gjøres, og fisken ble malt og stekt til gjeddekaker. Fiskemåtene var både ispilking og fiske med stang. Sven kunne huske at hans far (Magnus Svendsen Aarsrud fra Oppistua Årsrud, født 1860 - død 1943) brukte fiskesnøre av hestetagl, som ble tvunnet til tråd. Og fiskestengene var fortsatt hjemmelaget. Kork med hull og pinne igjennom gjorde nytten som dupp. Sven forteller om "lystring" av lake. "Gamlemor Heiaas" brukte tyristikke som lys. Isen måtte være klar, slik at en kunne se laken som kom opp under isen. Laken ble slått i svime med trekølle eller øksehammeren ved å slå i isen. Så var det å hogge hull å plukke laken opp før den kom til sel sjøl og forsvant. Fiskeløkka var best ved fullmåne eller helt svart måne, mente Sven, som fortelle om gode fiskplasser ved Heiås-landet, Gjevik, Sand og over på Tangen landet. Dette er plasser langs Øyeren i Dalefjeringen. Mor Spydeberg var Vassholgrunna et godt fisksted.

Nestua (søndre) Årsrud

Tømmerhogst med stokksag og svans

Om vinteren var det tømmerhogging. Sven fortelle at han som oftest hogde allene. Det var å ta med seg matpakke i sekken og dra til skogs. Noen ganger ble det tent bål og kokt kaffe. Når et tre skulle felles, måtte det lages et felleskår. Dette kalte de "å nakne treet" forteller Sven. Det var flere typer "øks" (øks). En smal øks ble brukt til å hogge et "øye" gjennom treet. Gjennom øyet ble det tredd en kjetting som ble brukt til å kjøre fram stokken. Før barkespadens tid ble barkingen gjort med øks. Og øksa var kanskje hjemsmidd. Sven forteller om smia borte på jordet (som var tatt ned i 1977). Sven hadde lært smiing av en onkel. Han måtte dra "bæljen". La jernet i varmen og blåste til det gnistret. Så var det å banke og forme til det en skulle ha. Herdingen forgikk ved å dyppe smistykket i vann.

Hørte om ulv

Sven forteller om en jentunge som ble tatt av ulv. Historien var fortalt av hans bestemor. Jentungen fikk med seg ei brennende tyristikke da hun skulle ut. Allikevel kom ulven. Foreldra så tyristikka forsvant utover isen. Jentungen bodde på en husmannsplass som het Langstrøm over mot Heiaas.

I tillegg fortelles det om steder og eiere. Kvaliteten på opptaket er ikke alltid så god. Men Jenny forteller at de bodde i Vassholen (ved Spydebergdelet) før de kjøpte Sø-Borud. Anton Raanes eide Vassholen, samtidig som han hadde jobb på tømmerbåten som het Øyeren. På en liten plass som heter Sandås sto det hus den gangen. De utvandret til Amerika, etter først å ha dratt på drakjerre det de skulle ha med seg helt til Kristiania.

TITTEL:	IGN
ISSN:	1501-4479
UTGIVER:	Enebakk Historielag
BLADETS ADRESSE:	Flisby'n Forlag Håkon Tysdal Blomsterveien 24 B 2005 Rælingen Tlf./faks: 63 83 22 73
TRYKK:	Bjørn Bunes Trykk as Sweigaardsgt. 34, Oslo
UTGIVELSER PER ÅR:	4

Strømsborg & Enersen A.s

EL. INSTALLASJON

1912 ENEBAKK - TLF.: 64 92 63 00

Alt i elektrisk

E elfag

RØRLEGGERFIRMA

ERIK KJELGÅRD

1914 YTRE ENEBAKK

TLF : 64 92 46 39

**ALT ARBEID I VVS UTFØRES
LEVERANDØR AV THERMIA VARMEPUMPER.**

- fagkunnskap gir trygghet.

BYGG- OG TØMMERMESTER

Per-Erik Østlie a.s

1914 YTRE ENEBAKK - Telefon: 64 92 39 39

KONTORADRESSE: VÅGSENTERET
POSTADRESSE: POSTBOKS 132
1914 YTRE ENEBAKK
TELEFON: 64 92 39 39
TELEFAX: 64 92 39 30